

ADATTÁR.

MADÁCH ÉS SZÉCHENYI.

Romhányi Gyula *A magyar politikai vígjáték fejlődése* c. tanulmányában Madách *Civilisatorát* Széchenyi hatására vezeti vissza. Ezt mondja (IK. XL:414.): «*Blickjével* lerántja Bach álarcát (1859), s ettől kezdve megindul a kritizáló, tendenciózus irodalom, burkoltan ugyan egyelőre, de már feltartóztathatatlanul... Bach iratának az a nemzetbántó jellemtelensége, mely Széchenyit keserű visszavágásra bírta, adott ihletet Madáchnak, hogy éles szatirában gúnyolja ki a germanizáló civilizátor ferdeségeit». Ez a fejtegetés, mely Kristóf Györgynek részlettanulmányán alapul (*Széchenyi és Madách*, Irodalomtört. 1913. 143.), s melyet már az irodalomtörténet is magáévá tett (Pintér, *Magy. irodalomtört. kézikönyve* II:322. 1921.), nem helytálló, bármilyen valószínűnek tetszik is. Szóltam erről a *Blick* kiadásában (*Széchenyi Össz. munk. IX. Blick és kisebb döblingi iratok*. 1925. Bevez. 53.). Minthogy a vaskos kötetben ez a rövid megjegyzés kikerülte az irodalombúvárok figyelmét, célszerűnek tartom, hogy illetékes helyen megismételjem s bővebben megokoljam eltérő véleményemet.

Madách aristophanesi komédiáját 1859-ben írta, tehát valószínű is volt az a föltevés, hogy az ugyanabban az esztendőben megjelent *Blick* hatása alatt, annál inkább, mert gondolatai és hangja nagyon rokonok vele. A tartalom világosan magán viseli Bach elméletének kigúnyolását: szellemegység, nemzetiségek egyenjogúsága, alaposság, szak tudás, muszáj, a német mint kultúrnyelv, önkéntes kölcsön, polgári törvénykönyv, német egység, utasítás és pótutasítás, papír, kötéll, reform, policia, finánc, pátens, protocoll... mind annak a tíz esztendőnek és Bach röpiratának meg sajtójának ismert és gyűlölt fogalmai. A tárgyi és hangulati rokonság alapján az irodalomtörténet arra a föltevésre jutott, hogy Madách komédiája Széchenyi *Blickjének* közvetlen hatása alatt fogant. Ezt a valószínű föltevést azonban lerontja az időrend kérelhetetlen kritikája. Madách az *Ember tragédiáját* saját följegyzése szerint 1859. febr. 14-én kezdte és szünet nélkül dolgozva, 1860. márc. 26-án fejezte be. A *Civilisator* pedig már be volt fejezve, mikor főművéhez fogott. A *Blick* a tragédia megkezdése után való napon, 1859. febr. 15-én kerül ki készen a nyomdából Londonban; Rónay Jácint március 3-án köt szerződést az angol könyvkereskedővel a mű terjesztésére, Széchenyi április 24-én kapja az első példányt — fia, Béla hozta haza Magyarországra, azaz Döblingbe. A könyv tehát jóval később került a szárazföldi Európába és hazánkba a *Civilisator* elkészülténél s ennél fogva hatással sem lehetett keletkezésére. Ami rokonság van köztük gondolatban és érzésben, az a közös forrásból: a korból és Bach

röpiratából való. Hogy Madách ismerte a *Rückblicket*, legjobban kitűnik 1861. máj. 28-i országgyűlési beszédéből, melyben nemcsak idézi, hanem lesujtóan meg is bírálja. (*Össz. műv.* 2. kiad. III: 424.) Sőt e beszédben van belső kapcsolat is az akkor még kiadatlan komédiával: «... midőn Bach a democratico-absolut kormányforma feltalálója Rückblickjében civilizatori eredményeit tálalta a világ elé, az... szemtelen elcsavarása volt a tényeknek; vezéreszméjők az osztrák státusférfiaknak az volt, hogy bennünket civilisáljanak, mint olyanok, kik hivatvák a civilizatiót keletre terjeszteni». Nyilvánvaló, hogy Madách sem ítélhette meg másképen a *Rückblicket* — a *Blick* ismerete nélkül is — mint Széchenyi: «elcsavarása a tényeknek» (ez dióhéjban a *Blick* ítélete); de ő erősebben kiemeli a Bach-uralom egy másik nagyképű önámítását: hogy hivatva van a magyar nemzetet civilizálni. A «civilizátor» nem Madách szava volt, hanem az akkoriban országszerte elterjedt gúnyneve a ránk zúditott bürokrata hadnak. Ezt pelengezi ki Madách az ő komédiájában.

A *Civilisator*nak rokonságát Széchenyi művével már előbb észrevette Ecsedi Kovács Gyula, a hírneves kolozsvári színész, midőn *Madách Imre* c. verses tanulmányában így szólt:¹

... mily mély szívöröm
 Felkacagása ama kis darab,
 Mely a Rückblick és Blick dicső pörén
 Izekre hullt Bach buktából maradt.
 «Civilisator» — irva még elébb —
 Minő élczostor lett itt fegyvered.
 A buta bölcsek tákolt rendszerét
 Szabdalva, nyújtva, ronggyá hogy vered.

Ha mellőzzük az időpont kérdését, mely a *Civilisator*nak a *Blick*től való függetlenségét kétségtelenné teszi, belső érvet is találunk eleget, mely ezt bizonyítja. Széchenyi ki nem fogy a Bachra aggatott gúnynevekből: *Champion of Austria*, *diabolus rotae*, *esprit infernal*, *főszakács*, *Lucifer*, *szegény legény*, *Pataki* (a név a magyarra fordításából) ... Madách egyetlenegyét sem használ belőlük, pedig ugyancsak kínálkoznak, hanem Bachot szójátékkal *Stroommal* helyettesíti. A *Blick* száz egyéb dolog közt a Bach-uralom nemzetiségi üzelmeit ép csakhogy érinti; a *Civilisator* pedig, amit a *Blick* mellőz, a nemzetiségeknek a magyar ellen való úszítását teszi komédiája tengelyévé. *Stroom* öntelt dicsekedése közvetlen visszhangja a *Rückblick* öntömjénezésének és távol áll Széchenyi epés torzképétől. A *Blick* könyörtelen politikai analízis, a *Civilisator* költői szintézis.

Mind a két mű közvetlen származéka a *Rückblick*nek, de egymástól teljesen független. A *Civilisator*nak költői mintájához, *Aristophanes*hez való viszonyát tisztázta *Kristóf György* (EPhK. 1912., 229.), ehhez néhány kiegészítő vonást tett *Voinovich* *Madách*-könyvében (197. s. k. l.), de érdekes, hogy sem a *Rückblick*hez való viszonyáról, sem a *Kristóf*-féle *Blick*-véleményről nem szól.

TOLNAI VILMOS.

¹ E. Kovács Gy. versei, 1900; I. Baros Gy.: *Madách nyomai*. Bp. Szemle, 1903. május.